

האימפריה המונגולית

מאת רוז שגיא, אל"מ (מיל'), חוקר הסטוריה צבאית

שום רצף מערכות של אומה יחידה, לפני המונגולים או אחריהם, לא הביא שטח בהיקף כזה תחת שליטה צבאית אחידה. בין 1190, השנה שבה החל טאָמוֹצ'ין¹ (לימים יקרא ג'ינג'יס חאן) לאחד את שבטי המונגולים ושנת 1258, שבה הסתער נכדו על בגדאד, שטפו המונגולים את כל צפון סין, קוריאה, טיבט, אסיה התיכונה, המדינה החוואריזמית בפרס, הקווקז, אנטוליה הטורקית ונסיכויות רוסיה ופשטו לצפון הודו. בשנים 1237-1241 ערכו כוחות המונגוליים מסעות מלחמה נרחבים בפולין, בהונגריה, במזרח פרוסיה ובבוהמיה ושלחו סיורים לווינה ולוונציה. המונגולים נסוגו מאירופה רק כשהתקבלה הידיעה על מות בנו-יורשו של ג'ינג'יס חאן. תחת שלטון יורשיו הוסיפו המונגולים והרחיבו את נחלותיהם וכללו בהן את סין כולה, שם ייסד נכדו של ג'ינג'יס, קובלאי חאן, את שושלת יואן ששלטה בסין עד סוף המאה הארבע-עשרה. תחום השפעתם הגיע עד בורמה ווייטנאם ורק סופה עזה השמידה את הצי המונגולי מלפלוש ליפן² וליאווה.. בהודו ייסד באַבוּר, צאצא של ג'ינג'יס חאן, את האימפריה המונגולית (מונגולית). תואר קיסרית הודו, שנטלה לידיה המלכה ויקטוריה ב-1876, נבע ישירות מן הכיבוש המונגולי 350 שנה קודם לכן. אולם לא להודו שמו המונגולים את פניהם לראשונה, אלא לאימפריה הסינית שכנתם³.

ערש הכיבוש הגדול, מצוי בערב רב של שבטי סוסים נוודים, שקיימו שגרת חיים קשוחה ולוחמנית, ברמה הענקית בשולי האימפריה הסינית. השפה המונגולית מדוברת בפי עמי ערבה מעטים בלבד והתפתחה כנראה בחבלים המיוערים שמצפון לימת ביקל ומזרחית להרי אלטאי⁴. לא מעט מהצלחתם האדירה של המונגולים, נזקפת לזכות אופיו ונחישותו של ג'ינג'יס חאן, שבאמצעותם - שרד, איחד את השבטים ואכף אמונות ומנהגים שבטיים מונגולים על הזרים שסרו למרותו. המוסר המונגולי החמיר בענייני מין – ניאוף גרר עונש מוות (על שני הצדדים) ולקחת נשים מקרב השבויים, נאסרה אף היא. התבוננות על חיי ג'ינג'יס חאן משקפת בעיקרה מימוש של דחף הנקמה, בממדים הולכים וגדלים (כאשר ענה ג'ינג'יס חאן לחבריו

¹ הוא נולד בשנת 1162 בככור בניו של מנהיג (יאָסוקאי באַגאטור [החזק]) אחד השבטים (קיוט בורגיגין [הזאבים אפורי-העין]) וחביבת נשותיו (יולון אָקאָ [אם-ענן]) ביום הניצחון על הטאטרים ונקרא עפ"י המסורת על שם מנהיגם המובס (בתוך: פראַנְדִין, מיכאל. הכיבוש הגדול קיסרות המונגולים. הוצאת "מערכות" צבא ההגנה לישראל, ת"א, יולי 1966, ע"מ – 21).

² הראשונים שהצליחו ב-1274 להציב רגל בארכיפלג היפני. כאשר חזרו ב-1281, הרסה סופת טייפון חלק ניכר מהצי שלהם והם עזבו ולא חזרו אליו לעולם (בתוך: קיגן ג'ון. תולדות הלחימה. דביר, ת"א, 1996, ע"מ – 52).

³ שם, ע"מ – 189

⁴ Saunders, J. J. The History of the Mongol Conquests. London, 1972, p – 14.

לנשק, על שאלתו הוא, בנוגע לעונג המתוק ביותר בחיים, אמר: "...הגמול הגדול ביותר שיכול ליפול בחלקו של גבר, הוא לרדוף את אויבו ולהביסו, לתפוס את כל רכושו, להותיר את נשותיו בוכות ומקוננות, לרכב על סוסיו המסורסים ולעשות שימוש בפילגשיו ככסות-לילה ועידוד

ניתוח המבנה, הארגון והשיטות בצבא המונגולי מעלה כי גנגיס חאן אימץ וכפה גישות מודרניות אשר הקדימו את זמנן: **"דרך ההישגים הפתוחה למוכשרים"** איתרה וקידמה את המנהיגים הטבעיים לעומת "דרך הירושה" הנהוגה בזמן זה בעולם המערבי, **החלוקה ההגיונית של הצבא** לעשרות, מאות ואלפים – לעומת גדודי הלוחמים המערביים הנשענים על חלוקה גיאוגרפית/ערי מדינה⁵, המונגולים השתיתו את לחימתם על הקשת המורכבת ועל שרשרת סוסי תחלופה וכשהבינו כי כלים אלו לא יצלחו כנגד חומות בצורות – אימצו ופתחו טכנולוגיות מצור. המונגולים השביחו את תורת הרכיבה לכדי אומנות, המציאו את המשוורת (אשר אפשרה להם להשתמש בשתי ידיים ללחימה תוך דהרה) וקיימו מצבת סוסים אשר הגיע לכדי שישה סוסים לרוכב יחיד.

בכדי לאחד תרבויות שונות תחת דגל אחד, כתב ג'ינגיס חאן. מערכת החוקים, "יאסוקאי" אשר הקיפה את כלל תחומי החיים. החל מניהול המערכה: משמעת ברזל, נהלי חלוקת השלל המשותף, וקוד אתי האוסר על הפקרת לוחמים בשדה הקרב. גם חיי המשפחה זכו לפרק בחוקה המונגולית ועונש מוות הוטל על הזוג הנואף.

הפלישות המונגוליות נוהלו בצורה מחושבת ובמיומנות תוך שימוש בעבודת מטה המאפינת אסטרטגיות מודרניות: ניהול מודיעין מקדים, שימוש במרגלים וסיירים, רשת תקשורת פרשים המהירה בעולם ושרותי לוגיסטיקה מתקדמים⁶. דפוס פעולה זה, מציב את המונגולים בדרגת צבא ולא ככנופיה לוחמת.

הצבא המונגולי הושתת על רוב של פרשים, וסלים (vassal) ובעלי ברית מכל רחבי אסיה והמונגולים עצמם היו בו מיעוט אתני. עוצבת היסוד הייתה הטומאן, בת עשרת-אלפים איש ומספר טומאנים היוו ארמייה בפקודו של מפקד יחיד. במהלך מבצע היה גל התוקפים הראשון מהווה "גיס חמישי", והורכב מסיירים אשר ריגלו את הארץ. קבוצת סיור מקדימה זו הטילה טרור, פשטה על מרכזי אוכלוסין מבודדים ואף עסקה בשוחד, בהפחדה, בהורדת המוראל (באמצעות רציחות אקראיות) ובאיסוף מידע. אחרי הגל הראשון, נע גוף סיור עצמאי וחזק ולאחריו

⁵תולדות הלחימה. ע"מ – 192.
⁶שם, 193-194.

הגוף העיקרי. הכוחות ידעו להתקדם במהירות של עד 80 ק"מ ליום וקיימו יכולת להתרכז כנגד יעד יזום, בהשיגם עדיפות מקומית מכרעת.⁷ ניידות הלוחם הרכוב, השימוש ארוך הטווח בקשת המורכבת הקטלנית והחרב עקומת הלהב; אתוס 'בצע-או-מות' של הגאזי, הלהט החברתי של הבלעדיות השבטית⁸ וקשיחותם⁹; בשילוב ניהול הלחימה באמצעות דגלים, הסתערויות המוניות ונסיגות מדומות, יצרו אפקט הלם יעיל¹⁰.

המניע לאכזריותם של המונגולים, היה מחושב ותועלתני ולא תוצאה של אובדן שליטה וחמת זעם. בפעולות התנגדות לכיבוש, בעיקר עמידתן של ערים בצורות, ראו צידוק לטבח סיטוני במנוצחים. אכזריותם של המונגולים העפילה לשיאים חדשים בסולם זרקות ההרסנות והרצח: פירמידות של גולגלות הנראות למרחק של יומיים הליכה קדמו את פני הפליטים המקומיים, ומושבות שלמות נעקרו לשם "ישוב מחדש" במחוזות ספר לאור אי נאמנות למונגולים.¹¹

המפתח להבנת אסיה

רוסיה, בשונה ממרכז אירופה, לא השתחררה מהמלחציים המונגוליים. כאשר חזר באטו¹² ממונגוליה, הקים את מחנהו סמוך לנהר הוולגה, לימים בירת החאנים של 'הורדת הזהב'. ב-1260 זכתה מדינה זו לעצמאות ושלטה ברוסיה 200 שנה – נטמעת וטובעת באופייה חותם מונגולי בל יימחה.¹³

בדרום היבשת, השיג באבור¹⁴, בשנת 1526, את ניצחונו בקרב פניפט¹⁵. לאחר מותו בגיל צעיר יחסית, הגשימו צאצאיו את חלומם להקמת אימפריה במרחבי הינדוסטאן. החצרות המפוארות של השלטון המוגולי, היו מרכזי צריכה ראוותניים, אפילו על-פי אמות המידה של שושלות המלוכה האירופאיות בימי הביניים. עבור אלה ניתן היה לשלם רק באמצעות כינון מכונת שוד שיטתי. גובי מס עטו ללא רחמים על האיכר והסוחר כאחד; מתעלמים במפגיע ממצב היבול או הסחורה. לנשך הזה לא נוצרו בלמים חוקתיים או אחרים ובסופו של דבר מבחינה טכנית,

⁷ זוק, דיוויד. הייאס, רובין. קיצור תולדות המלחמה. הוצאת "מערכות" צבא ההגנה לישראל, משרד הביטחון-ההוצאה לאור, ת"א, 1981, ע"מ – 56.

⁸ אמונה שמלחמה יכולה להיות פעילות אוטונומית וחי הלוחם מהווים תרבות עצמאית.

⁹ תולדות הלחימה. ע"מ – 195.

¹⁰ קיצור תולדות המלחמה. ע"מ – 57.

¹¹ תולדות הלחימה. ע"מ – 243-244.

¹² בנו וירשו של גיוגי, בנו הבכור של גינגיס חאן.

¹³ קיצור תולדות המלחמה. ע"מ – 59.

¹⁴ ז'היר – אוד-דין באבור, נינו של טימור לנק, מצאצאי גינגיס חאן.

¹⁵ כ-90 ק"מ צפונית לדלהי. באבור, מפקד צבאי נמרץ ולמוד קרבות, עם צבא שמנה כ-12,000 לוחמים, התעמת עם צבאו המסורבל והמפוצל של הסולטן אברהים לוּדִי (האחרון בסולטני דלהי) שמנה כ-100,000 איש. לצורכי השגת הניצחון במהלך הקרב, עשה באבור שימוש בטכניקת פרשים מתקדמת ובארטילריה ניידת.

נגזר על האימפריה המוגולית לשקוע, כשהמאבקים עם שכניהם משמשים רק כזרז לגורמים הפנימיים.¹⁶

מתחילת המאה ה-20, מונגוליה לא הייתה אלא שם במפה המתייחס לבמת ההר העצומה, שבין סין לסיביר. מלחמת העולם ה-I נוצלה למעורבות צבאית סינית, פניית ורוסית. לאחר מספר מערכות, הוקמה במונגוליה החיצונית ממשלה מהפכנית זמנית (בתמיכת ברה"מ) ומרחבה ומשאביה, הוכרזו כרכושו של העם המונגולי. לאחר נסיגת היפנים מסיביר המזרחית בשנת 1924 (בלחץ אמריקאי) החלה מונגוליה קושרת קשרי חוץ עצמאיים. במרוצת השנים הבאות החלו משלחות מסחריות ומשלחות לימוד מונגוליות לבקר בברלין, אולם בהתערבות סובייטית הוחזרו המשלחות והוסדר שקשרי סחר חוץ, יתבצעו דרך ובאישור מוסקבה בלבד. סיפוח מנצ'וריה ע"י יפן והפיכתה למדינה "העצמאית" מנצ'וקו, הובילה להגירת האריסטוקרטיה המונגולית לגבולותיה. בתגובה לכך, הכריזה סין על נכונותה להעניק מידת עצמאות למונגוליה הפנימית ורוסיה הסובייטית החלה להקים במונגוליה החיצונית נמלי תעופה, תחנות שידור ונשק; אקדמיה צבאית ומפעלי ייצור נשק והפכה מחדש את עם הרועים, לעם לוחמים.

בשנת 1932, בותרה הארץ לשלושה חלקים, כשבכל אחד מהם הנהגה תחת השפעת המעצמות היריבות – יפן, רוסיה וסין. אולם, מגע ישיר של שלושת המעצמות בלב מונגוליה, התרחש רק בשנת 1936, כאשר הושלם כיבוש החבלים סויואן וצ'אהאר ע"י גייסות סיניים. בתגובה כבשה יפן בשנת 1937 חבלים אלה תחילה¹⁷ והניעה את האסיפה הלאומית שם, להכריז על עצמה כ"ממשלה האוטונומית של מונגוליה". בהתאם למסורת, קבעה ממשלה זו את תחילת מניין השנים שלה, משנת עלייתו של ג'ינג'ס חאן לשלטון.

בתום מלחמת-העולם-השנייה, כפתה ועידת יאלטה על סין להכיר ב"רפובליקה של מונגוליה החיצונית". פחות משנתיים לאחר מכן הכריזו המונגולים של מנצ'וריה ומונגוליה הפנימית, על הקמת "ממשלה מונגולית עצמאית". יחד עם השלמת מסילת הרכבת המקשרת בין אולאן-באטור, בירתה של מונגוליה החיצונית לבין הקו הטראנס-סיבירי, בשנת 1949, מסמלת תקופה זו, את שיא ההשפעה הסובייטית. החל משנת 1950, חל שיפור ניכר גם ביחסי סין ומונגוליה, ששיאו,

¹⁶ קנדי, פול. עלייתן ונפילתן של המעצמות הגדולות תמורות כלכליות ועימותים צבאיים משנת 1500 עד 2000. דביר הוצאה לאור, ת"א, 1992, ע"מ – 35-36.

¹⁷ טולאנד, ג'ון. השמש העולה שקיעתה ונפילתה של האימפריה היפנית. הוצאת "מערכות, צבא ההגנה לישראל, משרד הביטחון-ההוצאה לאור, ארה"ב 1970, ע"מ – 43-44.

בפתיחת מסעף רכבת לאולאן-באטור, בקו טסינינג-פקינג, בינואר 1956¹⁸. בשנת) חסר) ! 1961 התקבלה מונגוליה כחברה באו"ם.

מונגוליה העצמאית (המודרנית)?

עם נפילת מסך הברזל בשנת 1989, התארגנו לראשונה קבוצות מהפכניות ודרשו דמוקרטיה. ב-1990 הכריזה ברה"מ כי תסיג את כוחותיה ממונגוליה עד שנת 1992. בשנה זו **נקבעה במונגוליה חוקה, אשר אימצה לה שיטת בחירות דמוקרטית, רב-מפלגתית – לשלטון נשיאותי-פרלמנטרי**. מדינת ענק זו, ששטחה למעלה ממיליון וחצי קמ"ר (גובלת עם רוסיה בצפון וברפובליקה העממית של סין מדרום) עם קו גבול שאורכו 8,114 ק"מ (ללא גישה לים) מונה כיום פחות משלושה מיליון נפש (כ-4 מליון מונגולים נוספים, חיים במחוז מונגוליה הפנימית בסין). 96% מאזרחיה הם בודהיסטים מהפלג הלמאיסטי ו-85% מהם משתייכים לקבוצה האתנית מונגולית. הכלכלה המונגולית מתרכזת בעיקר במחצבים טבעיים – נפט, פחם ונחושת ותעשיות קטנות של פוספט, טונגסטן ומוליבדן. בעשור האחרון עוברת מונגוליה שינוי בשיטה הכלכלית: מתעשיות בניהול המדינה, לניהול עצמאי קפיטליסטי. אולם **מרבית אזרחי המדינה חיים עדיין במרחבי הערבה ועוסקים באופן מסורתי, בחקלאות וברעיית צאן ומשמרים הלכה למעשה, את תרבות הנוודים העתיקה**¹⁹. כמו ההיסטוריה של העם המונגולי, ההווה שלהם מבשר טובות ליכולתם לשרוד כעם נבדל המקיים מורשת ייחודית. נראה כי היותם מוקפים ודחוקים בין שתי מעצמות-על (מאוכלסות בצפיפות ולוחצות אותם להיטמע) לא ימנע מהם לשמור גם בעתיד, על ייחודם ועל מולדתם²⁰.

רז שגיא, אל"מ מיל'

ראש-העין, ישראל, מאי 2006

¹⁸ הכינוש הגדול. ע"מ - 436-427.

¹⁹ <http://he.wikipedia.org/wiki/מונגוליה>

²⁰ Rossabi, Morris. **Mongolia from Chinggis Khan to independence**. in: Barger, P. & Bartholoneu, T. T. (eds) *Mongolia: The legacy of Chinggis Khan*. San Francisco, 1995, p – 47.